

Ο ρόλος της οικογένειας και των συνομήλικων στη διαμόρφωση της ταυτότητας των εφήβων

Ασημίνα Παπάζογλου

pasimina2@gmail.com

Εκπαιδευτικός ΠΕ60

Περίληψη: Η είσοδος στην εφηβεία συνήθως σηματοδοτεί την αρχή μιας σειράς ραγδαίων βιολογικών, προσωπικών και διαπροσωπικών αλλαγών. Είναι μία περίοδος άγχους, έκστασης, ποικίλων προβλημάτων, αγωνίας, εξερεύνησης και ψυχικής πίεσης. Στο παρόν άρθρο, ερευνάται μέσα από βιβλιογραφική επισκόπηση, η πορεία της διαμόρφωσης της ταυτότητας από τον έφηβο και οι τρόποι με τους οποίους η οικογένεια και οι συνομήλικοι, που αποτελούν τα δύο πιο σημαντικά πλαίσια στήριξης του εφήβου, επηρεάζουν την απόκτηση της ταυτότητας του. Μέσα από μία κριτική συγκριτική προσέγγιση σημαντικών θεωριών, που αφορούν στην απόκτηση της προσωπικής ταυτότητας, προκύπτει ότι τα ζητήματα διαμόρφωσης της ταυτότητας δεν επιλύονται απόλυτα κατά τη διάρκεια της εφηβείας αλλά υπόκεινται σε αλλαγές και μετασχηματισμούς κατά την ενήλικη ζωή. Επανεμφανίζονται σε διάφορες φάσεις της ζωής του ανθρώπου και τα άτομα πιθανόν να μετακινούνται μπρος και πίσω, στις διαφορετικές κατηγορίες ταυτότητας, καθώς δοκιμάζουν διαφορετικούς ρόλους, σχέσεις, περιβάλλοντα και προκλήσεις. Αναδεικνύεται ο εξαιρετικά σημαντικός ρόλος των ουσιαστικών συναισθηματικών σχέσεων, της επικοινωνίας, του σεβασμού και της αγάπης στα πλαίσια της οικογένειας, που εξασφαλίζουν στον έφηβο σημαντικά συναισθηματικά εφόδια, ωριμότητα και τον προστατεύουν από τις αρνητικές επιρροές. Ταυτόχρονα, τονίζεται η καθοριστική σημασία ενός υποστηρικτικού δικτύου συνομήλικων, στην απόκτηση ικανοποιητικής προσωπικής ταυτότητας και στη διευκόλυνση της ανεξαρτησίας του εφήβου από την οικογένεια. Προϋπόθεση για την επιτυχημένη διαμόρφωση της ταυτότητας είναι η ενεργητική συμμετοχή του ατόμου, στις επιλογές που σχετίζονται με την ταυτότητα.

Λέξεις κλειδιά: Ταυτότητα, διερεύνηση, δέσμευση, ενεργητική συμμετοχή, οικογένεια, συνομήλικοι.

Εισαγωγή

Η εφηβεία είναι το στάδιο της ανάπτυξης, στο οποίο ο άνθρωπος ανακαλύπτει ποιος είναι, ποια είναι τα «πιστεύω» του, ποιους δρόμους θα ακολουθήσει στη ζωή του. Αρχίζει, δηλαδή, να διαμορφώνει την ταυτότητα του. Η επιτυχής διαμόρφωση της ταυτότητας από τον έφηβο συνδέεται με την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης αίσθησης του εαυτού. Ταυτόχρονα είναι μία περίοδος άγχους, ποικίλων προβλημάτων, αγωνίας, εξερεύνησης και μία περίοδος ρήξης των συνδετικών κρίκων με το παρελθόν και δημιουργίας νέων με το μέλλον. Ο σημερινός έφηβος καλείται, μέσα σε μία ιδιαίτερα ανταγωνιστική κοινωνία, να προσαρμοστεί στον ενήλικο ρόλο του, μαθαίνοντας να εκτιμά το δυναμικό που κρύβεται μέσα του, αξιοποιώντας το δημιουργικά και αντιμετωπίζοντας τη ζωή με αισιοδοξία και μαχητικότητα. Η στήριξη του εφήβου από τους γονείς, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την εκτίμηση, το ενδιαφέρον ή τη βοήθεια που προσφέρεται στον έφηβο συμβάλει στη δημιουργία υψηλής αυτοεκτίμησης. Η ομάδα των συνομηλίκων παρέχει πολλές

διαφορετικές εναλλακτικές επιλογές και στάσεις στον έφηβο, ενισχύοντας την διερεύνηση και τον διευκολύνει στην προσπάθειά του να πετύχει τη αυτονομία του από τους γονείς του. Στόχος του παρόντος άρθρου να ερευνηθεί μέσα από βιβλιογραφική έρευνα, η πορεία της διαμόρφωσης της ταυτότητας από τον έφηβο και οι τρόποι με τους οποίους η οικογένεια και οι συνομήλικοι επηρεάζουν την απόκτηση της ταυτότητας του και να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα: α) Περνούν όλοι οι έφηβοι μία περίοδο κρίσης κατά τη διάρκεια της εφηβείας; β) Η διαμόρφωση της ταυτότητας ολοκληρώνεται στο τέλος της εφηβείας; γ) Ο έφηβος περνάει από συγκεκριμένα στάδια προκειμένου να σχηματίσει την προσωπική του ταυτότητα; δ) Οι έφηβοι απομακρύνονται συναισθηματικά από τους γονείς τους καθώς οι σχέσεις με τους συνομήλικους αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για αυτούς; ε) Με ποιο τρόπο οι μορφές κοινωνικοποίησης που χρησιμοποιούν οι γονείς προς τα παιδιά τους επηρεάζουν τον τύπο της ταυτότητας που θα αναπτύξουν οι έφηβοι; στ) Ισχύει η άποψη ότι η ομάδα των συνομηλίκων παρασύρει τον έφηβο στη κακή συμπεριφορά; ζ) Κατά τη διάρκεια της εφηβείας, το άτομο επηρεάζεται περισσότερο από τους συνομηλίκους ή από τους γονείς στη διερεύνηση και δέσμευση σε έναν τύπο ταυτότητας;

Η έννοια της ταυτότητας

Η πιο σημαντική αποστολή για τον έφηβο είναι η διαμόρφωση της προσωπικής του ταυτότητας. Τι εννοούμε με τον όρο «ταυτότητα»; Από την πρώιμη παιδική ηλικία, το μικρό παιδί αναρωτιέται για τον εαυτό του και βλέπει τον εαυτό του όπως προσδιορίζεται από το όνομα, από το σπίτι του, από τα χαρακτηριστικά του, από τις ικανότητές του. Καθώς ο άνθρωπος αναπτύσσεται, αυτοπροσδιορίζεται σύμφωνα με την προσωπικότητά του και την ιδεολογία του (Moshman, 2005). Ταυτότητα είναι η σταθερή άποψη που έχει κάθε άνθρωπος για τον εαυτό του σχετικά με ερωτήματα όπως: «ποιος/α είναι», «τι στόχους έχει στη ζωή του», «ποια θέση έχει στην κοινωνία», «ποια θέλει να είναι η επαγγελματική του σταδιοδρομία», «ποιες θρησκευτικές, ηθικές και πολιτικές πεποιθήσεις έχει» ή «ποιος/α είναι ως άνδρας/γυναίκα;». Επομένως, η επιτυχής διαμόρφωση ταυτότητας συνδέεται άμεσα με τη θέση και τη τοποθέτηση του εαυτού στο χρόνο και το κοινωνικό περιβάλλον. Επίσης, προϋποθέτει την επίτευξη μιας αίσθησης του εαυτού και μια επαρκή διερεύνηση και περισυλλογή σχετικά με τις εναλλακτικές επιλογές (Wayne, 2008). Έχουν αναπτυχθεί διάφορες θεωρίες για τον τρόπο με τον οποίο ο έφηβος αποκτάει την προσωπική του ταυτότητα. Ακολουθώντας, παρουσιάζονται σύντομα οι θέσεις τριών θεωριών: της θεωρίας του Erikson (1968) για την ταυτότητα, του μοντέλου ταυτότητας του Marcia (1966) και της θεωρίας για την αναπτυξιακή πορεία απόκτησης ταυτότητας του Meilman (1979).

Θεωρίες για τη διαμόρφωση της ταυτότητας στην εφηβική ηλικία

Η ανάπτυξη των προσωπικών στόχων των εφήβων είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη διαμόρφωση της ταυτότητας. Η δημιουργία ταυτότητας είναι σημαντικός σύνδεσμος ανάμεσα στην εφηβεία και την ενηλικίωση γιατί λειτουργεί σαν γέφυρα ανάμεσα στις παιδικές εμπειρίες και τους προσωπικούς στόχους, τις αξίες και τις αποφάσεις που επιτρέπουν στον νέο να πάρει τη δική του θέση στη κοινωνία. Κατά την περίοδο της εφηβείας, το άτομο πρέπει λοιπόν, όχι μόνο να προσδιορίσει τον εαυτό του με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά αλλά πρέπει να εξετάσει τους γενικότερους ρόλους που θα κληθεί να αναλάβει ως ενήλικας στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, διαμορφώνοντας

ταυτότητα φύλου, θρησκευτική ταυτότητα και πολιτική ταυτότητα. Όπως υποστηρίζουν οι Benson κ.ά., (2006), η διαμόρφωση της προσωπικής ταυτότητας προετοιμάζει τα άτομα να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που θα συναντήσουν αργότερα στη ζωή τους. Σημαντικός παράγοντας κινδύνου διαμόρφωσης δυνητικά αντικρουόμενων ταυτοτήτων αποτελεί η ανάγκη του εφήβου για διαφορετικότητα και μοναδικότητα από τη μία πλευρά και η ανάγκη του για την απόκτηση μίας ταυτότητας που θα γίνει αποδεκτή από τους «σημαντικούς άλλους» και την κοινωνία από την άλλη πλευρά.

Η κρίση ταυτότητας στη θεωρία του Erikson

Ο Erikson (1968) υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου εξελίσσεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Η ψυχολογική ανάπτυξη είναι μία πορεία μέσα από οκτώ αναπτυξιακές φάσεις-στάδια από τη γέννηση έως τη γεροντική ηλικία. Σε κάθε φάση της ζωής του, το άτομο προσπαθεί να ικανοποιήσει διαφορετικούς στόχους και ανάγκες. Επίσης, διαμορφώνει νέες αντιλήψεις για τον εαυτό του και τον κοινωνικό του περίγυρο. Σε καθεμία από αυτές τις φάσεις αντιστοιχεί μία αναπτυξιακή κρίση του «εγώ» την οποία το άτομο πρέπει να επιλύσει (Νόβα-Καλτσούνη & Μακρή-Μπότσαρη, 2000). Νέες προκλήσεις υποβάλουν το άτομο σε μία κατάσταση κρίσης και το αναγκάζουν να τις αναγνωρίσει, να τις χειριστεί κατάλληλα ώστε να πάρει τις ανάλογες αποφάσεις για να τις ξεπεράσει με θετικό τρόπο και να προχωρήσει στην επόμενη φάση. Η επιτυχής επίλυση των συγκρούσεων σε κάθε φάση, αποτελεί προϋπόθεση προκειμένου να προχωρήσει το άτομο στην επόμενη φάση. Κάθε φάση/στάδιο διαρκεί ορισμένα χρόνια και χαρακτηρίζεται από τη μετάβαση, την επίλυση της κρίσης και την προσαρμογή (Μακρή- Μπότσαρη, 2008). Σύμφωνα με τον Erikson (1950), στην εφηβεία το άτομο διανύει το πέμπτο στάδιο, που διαρκεί από την ηλικία των 12 - 20 χρονών και η αναπτυξιακή κρίση που καλείται να λύσει μπορεί να έχει θετικό αποτέλεσμα, που είναι η απόκτηση ταυτότητας ή αρνητικό αποτέλεσμα που είναι η σύγχυση ρόλων (Papa, 2008). Αν ο έφηβος καταφέρει να συνενώσει σε ένα αρμονικό σύνολο αντιθετικές πτυχές της κοινωνικής του συμβίωσης, θα διαμορφώσει μια ικανοποιητική προσωπική ταυτότητα και μια σαφή εικόνα του εαυτού του. Σε αντίθετη περίπτωση, θα νιώσει σύγχυση και θα βιώσει κρίση ταυτότητας.

Κατά τον Erikson, η ταυτότητα δεν είναι μονοδιάστατη (Erikson & Stone, 1959). Οι έφηβοι χρειάζονται μία περίοδο ψυχοκοινωνικού μορατόριουμ, που αποτελεί μία πορεία ενεργητικής αυτοαναζήτησης και αυτοανακάλυψης. Η παλιά ταυτότητα δεν είναι πλέον αρκετή. Μία νέα ταυτότητα πρέπει να δημιουργηθεί, η οποία θα διευκολύνει τον έφηβο να ανταποκριθεί στους εκατοντάδες ρόλους της ενήλικης ζωής (επαγγελματικούς, κοινωνικούς, θρησκευτικούς, συναισθηματικούς). Η σύγχυση για όλες αυτές τις επιλογές ρόλων είναι αναπόφευκτη. Συγκεκριμένα, ο Erikson υποστηρίζει πως αυτό που ενοχλεί, πρωτίστως, τους έφηβους είναι η αδυναμία τους να προσδιορίσουν την επαγγελματική τους ταυτότητα. Για αυτόν τον λόγο, ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τους πρωταγωνιστές της παρέας ή της ομάδας στην οποία ανήκουν. Γίνονται σκληροί και αποκλείουν από την ομάδα, όσους είναι πολιτισμικά, φυλετικά ή ακόμη και ενδυματολογικά «διαφορετικοί». Αυτή η συμπεριφορά όμως, στην ουσία είναι μία άμυνα ενάντια στην αίσθηση της σύγχυσης ταυτότητας, που είναι αναπόφευκτη, σε αυτή τη περίοδο της ζωής τους (Erikson, 1980). Η κλίκα ή η ομάδα του έφηβου αποτελεί, λοιπόν, μία ασφαλή βάση από την οποία το νεαρό άτομο θα προχωρήσει σε μία μοναδική επίλυση της διεργασίας της ταυτότητας (Bee, 1999).

Ο Erikson δεν πραγματοποίησε κάποια πειράματα προκειμένου να επιβεβαιώσει τη θεωρία του αλλά απλώς βασίστηκε στην παρατήρηση εφήβων που βρισκόταν σε ένα πρόγραμμα

θεραπείας. Σε αυτό, λοιπόν, το περιορισμένο δείγμα εφήβων ανακάλυψε μία κρίση ταυτότητας. Η θεωρία του Erikson δεν φαίνεται να παρέχει λεπτομερή ανάλυση των διαδικασιών που οδηγούν στη κρίση ταυτότητας, ούτε υποδεικνύει με λεπτομέρειες τις διεργασίες που συμβάλλουν στην επίλυσή της. Επίσης, το γεγονός ότι κάποιοι έφηβοι παρουσίασαν μία κρίση ταυτότητας, δεν συνεπάγεται ότι όλοι οι έφηβοι είναι ίδιοι και ότι όλοι περνούν μία κρίση ταυτότητας. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν τεράστιες ατομικές και κοινωνικές διαφορές στις εμπειρίες των εφήβων (Durkin, 1995). Για παράδειγμα, ο Weinreich (1986) δημοσίευσε ευρήματα από διαφορετικές ομάδες εφήβων κοριτσιών στο Ηνωμένο Βασίλειο. Διαπίστωσε ότι τα κορίτσια που προέρχονταν από οικογένειες μεταναστών είχαν υψηλότερα επίπεδα σύγχυσης ρόλων από τα κορίτσια της κυρίαρχης κουλτούρας. Είναι γεγονός ότι έφηβοι που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, χρειάζονται περισσότερο χρόνο για να αποκτήσουν ταυτότητα, πιθανόν επειδή οι ζωές τους είναι πιο περίπλοκες από τις ζωές των υπόλοιπων εφήβων που ανήκουν στην πλειοψηφία.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, ότι ο Erikson τόνισε ότι η ταυτότητα δεν είναι ποτέ «τελική», αλλά συνεχίζει να αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου. Υπόκειται σε αλλαγές και μετασχηματισμούς που οφείλονται, τόσο στις αναπτυξιακές αλλαγές του ατόμου σε όλους τους τομείς, όσο και στις συναλλαγές του με το περιβάλλον (Schwartz et al., 2011).

Οι κατηγορίες ταυτότητας σύμφωνα με το μοντέλο ταυτότητας του Marcia

Την θεωρία του Erikson για την ταυτότητα, μεταγενέστερα, επεξεργάστηκε ο James Marcia (1966, 1976), ο οποίος όρισε την ταυτότητα, ως μία εσωτερική δυναμική οργάνωση των πεποιθήσεων, των αρχών, των δεξιοτήτων, των φιλοδοξιών και της προσωπικής ιστορίας του ατόμου. Αν και υποστήριξε ότι οι απόψεις του Erikson ήταν υπεραπλουστευμένες, πήρε από το έργο του Erikson, τις έννοιες της διερεύνησης και της δέσμευσης που αποτελούν δύο κινητήριες δυνάμεις για το σχηματισμό της ταυτότητας. Με τον όρο «διερεύνηση», ο Marcia (1980) εννοεί μία περίοδο κατά την οποία το άτομο κάνει επιλογές, και επανεξετάζει τις παλιές αξίες και επιλογές. Περιλαμβάνει τη διερεύνηση τόσο του εαυτού όσο και του εξωτερικού περιβάλλοντος και υποδηλώνει την αναζήτηση μιας πληρέστερης αίσθησης του εαυτού. Το αποτέλεσμα αυτής της επαναξιολόγησης είναι η «δέσμευση» σε ένα συγκεκριμένο ρόλο, σε μία συγκεκριμένη ιδεολογία (Schwartz, 2012).

Ο Marcia (Sigelman & Rider, 2009), όπως φαίνεται στο Σχήμα 1, υποστήριξε ότι υπάρχουν τέσσερις κατηγορίες ταυτότητας, ανάλογα με την παρουσία ή απουσία της διερεύνησης και της δέσμευσης στους διαφορετικούς τομείς της ζωής των εφήβων. Σύμφωνα με τον Marcia, κάθε έφηβος ανήκει σε μία κατηγορία ταυτότητας. Η ταυτότητα που θα διαμορφώσει ο έφηβος επηρεάζει την προσωπικότητά του:

	Διερεύνηση	Έλλειψη Διερεύνησης
Δέσμευση	Κατακτημένη Ταυτότητα	Δοτή Ταυτότητα
Έλλειψη Δέσμευσης	Μορατόριουμ	Διάχυση Ταυτότητας

Σχήμα 1. Οι 4 κατηγορίες της ταυτότητας του Marcia

- **Διάχυση ταυτότητας:** Τα άτομα αυτής της κατηγορίας δεν έχουν διερευνήσει ούτε έχουν δεσμευτεί σε μία ταυτότητα κατά τον Shaffer (2009). Αλλάζουν εύκολα απόψεις και συμπεριφορά. Σύμφωνα με τους Martin & Fabes (2009), πρόκειται για άτομα απαθή, αβέβαια και απορροφημένα στις σκέψεις τους. Τους λείπει η αυτοπεποίθηση και η θετική εικόνα για τον εαυτό τους και έχουν λίγες ικανοποιητικές σχέσεις. Επίσης, δεν διαθέτουν ισχυρή προσωπική ή κοινωνική ταυτότητα.
- **Δοτή ταυτότητα:** Τα άτομα με δοτή ταυτότητα, έχουν δεσμευτεί πρόωρα σε μία ταυτότητα χωρίς καθόλου διερεύνηση, η οποία έχει σχεδιαστεί από τους γονείς ή άλλα πρόσωπα εξουσίας (Shaffer, 2009). Τα άτομα αυτά προτιμούν ένα συμβατικό τρόπο ζωής και είναι συνήθως αυταρχικά, αδιάλλακτα, με χαμηλή αυτοεκτίμηση. Δεν έχουν αυτονομία και ανεξαρτησία ενώ οι σχέσεις τους συνήθως παρουσιάζουν προβλήματα (Hurrelman & Hamilton, 1996).
- **Μορατόριουμ:** Στην κατάσταση αυτή, το άτομο δεν έχει δεσμευτεί σε μία ταυτότητα αλλά εξακολουθεί να διερευνά. Δυστυχώς κάποια άτομα παραμένουν επ' αόριστον σε αυτήν τη φάση και αμφισβητούν συχνά τον εαυτό τους (Wayne, 2008). Τα άτομα που βρίσκονται στη κατάσταση μορατόριουμ έχουν συχνά φόβους, χαμηλή σχολική επίδοση και δεν είναι ιδιαίτερα ικανοποιημένα από το σχολείο τους. Έχουν όμως θετική εικόνα για τον εαυτό τους και οι σχέσεις τους είναι ικανοποιητικές. Οι έφηβοι πρέπει να βιώσουν το μορατόριουμ πριν διαμορφώσουν μία ώριμη ταυτότητα (Martin & Fabes, 2009).
- **Κατακτημένη ταυτότητα:** Μετά από μία περίοδο επαρκούς διερεύνησης τα άτομα αυτά δεσμεύονται στις προσωπικές τους επιλογές. Οι έφηβοι με κατακτημένη ταυτότητα βιώνουν μεγαλύτερη αποδοχή του εαυτού τους, είναι πιο ανεξάρτητοι και έχουν καλύτερη αίσθηση των δυνάμεών τους και των αδυναμιών τους. Επίσης έχουν υψηλή σχολική επίδοση και θετική κοινωνική συμπεριφορά (Martin & Fabes, 2009).

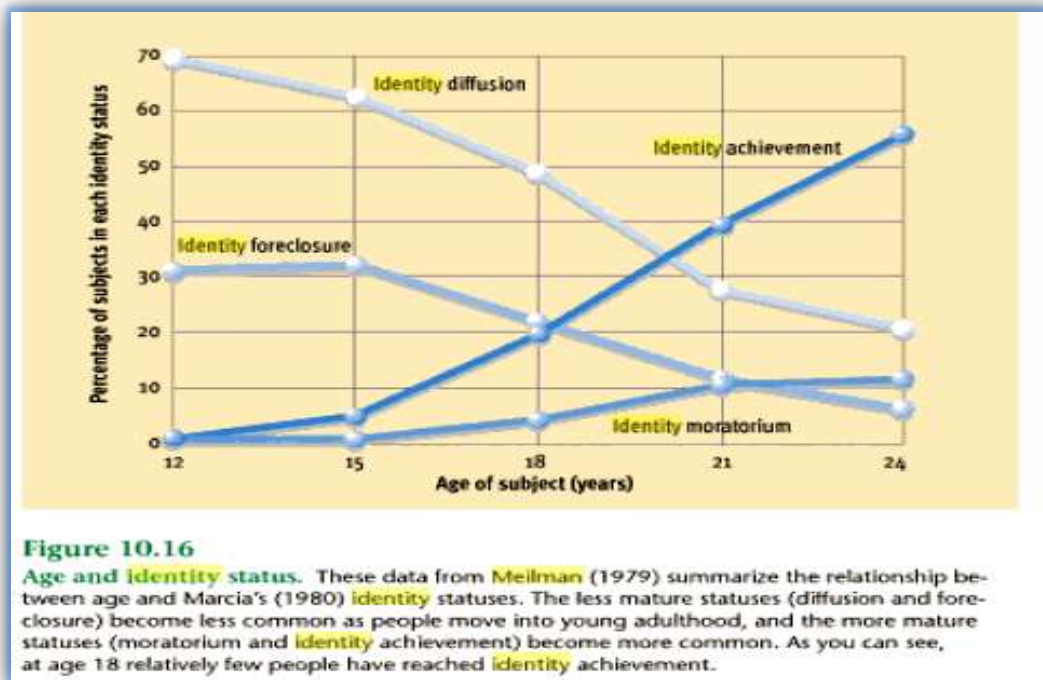
Ο Marcia (2002) υποστήριξε ότι η διαδικασία διαμόρφωσης ταυτότητας δεν αρχίζει ούτε τελειώνει στην εφηβεία. Διαμορφώνεται με σταδιακό και ασυνείδητο τρόπο, καθώς το άτομο περνάει από τη μία κατηγορία ταυτότητας στην άλλη, με μία συγκεκριμένη σειρά, ξεκινώντας από τη διάχυτη και φτάνοντας στην κατακτημένη ταυτότητα. Οι έφηβοι αλλάζουν την κατηγορία της ταυτότητάς τους, λόγω των εξωτερικών και εσωτερικών πιέσεων που δέχονται, προκειμένου να μπου στον κόσμο των ενηλίκων. Αυτή η πορεία άλλοτε είναι απότομη και δημιουργεί στον έφηβο μία αναστάτωση/κρίση και άλλοτε γίνεται σταδιακά. Τόσο ο Marcia όσο και ο Erikson υποστήριζαν ότι, δεν είναι δυνατόν, οι έφηβοι που έχουν φτάσει στην κατακτημένη ταυτότητα να επιστρέψουν σε ένα προηγούμενο στάδιο. Όταν όμως ο Marcia, συνέχισε μία από τις αρχικές του μελέτες, ανακάλυψε ότι κάποιοι από τους εφήβους που είχαν φτάσει στο στάδιο της κατακτημένης ταυτότητας, είχαν επιστρέψει στη δοτή ή τη διάχυτη ταυτότητα μετά από έξι χρόνια (Eysenck, 2000).

Η αναπτυξιακή πορεία της απόκτησης ταυτότητας του Meilman

Παρόλο που ο Erikson υπέθεσε ότι η κρίση ταυτότητας εμφανίζεται στην πρώτη εφηβική ηλικία και συνήθως, επιλύεται στην ηλικία των 15-18 ετών, τα ηλικιακά όρια που πρότεινε ήταν υπερβολικά αισιόδοξα (Shaffer, 2009). Όταν Philip Meilman (1979), μέτρησε τις

μορφές ταυτότητας ανδρών ηλικίας από 12-24 ετών, παρατήρησε μία καθαρά αναπτυξιακή πρόοδο. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 2, οι περισσότεροι άνδρες, ηλικίας από 12-15 ετών, είχαν δοτή ταυτότητα ή βίωναν διάχυση ταυτότητας (Σχήμα 2). Σε αυτές τις ηλικίες, πολλοί νέοι, είτε δεν έχουν ακόμη σκεφτεί ποιοι είναι, είτε γνωρίζουν ότι ακόμη και αν κάνουν κάποιες σκέψεις, πιθανόν να αλλάξουν άποψη τον επόμενο μήνα (διάχυτη ταυτότητα χωρίς κρίση ή δέσμευση). Άλλοι έφηβοι έχουν δεσμευτεί για κάποιες πλευρές της ζωής τους και πιθανόν να πουν φράσεις, όπως: «Θα γίνω γιατρός όπως ο πατέρας μου». Μάλιστα, αυτά τα λόγια ίσως να συνοδεύονται και από τις ανάλογες πράξεις. Γίνεται όμως φανερό, ότι οι ίδιοι δεν έχουν ποτέ αναλογιστεί τι τους ταιριάζει περισσότερο ή δεν έχουν διερευνήσει άλλες εναλλακτικές επιλογές. Έχουν απλά δεχτεί ταυτότητες που τους έχουν προταθεί από τους γονείς τους ή από άλλους ανθρώπους (δοτή ταυτότητα).

Στην ηλικία των 18, αρκετοί έφηβοι έφταναν στο μορατόριουμ. Σε αυτή τη φάση τα άτομα βιώνουν μία κρίση ή διερευνούν ενεργά διάφορα ζητήματα της ταυτότητάς τους. Πιθανόν να αμφισβητήσουν τη θρησκεία τους, να σκεφτούν να δοκιμάσουν ναρκωτικά, ή να θελήσουν να αλλάξουν κάποιες σχέσεις τους. Όλα αυτά συμβαίνουν γιατί προσπαθούν να βρουν τον εαυτό τους (Sigelman & Rider, 2012). Εφόσον το άτομο είναι σε θέση να αξιολογήσει τις εναλλακτικές λύσεις και να βρει απαντήσεις στα ζητήματα που διερευνά στο στάδιο του μορατόριουμ, τότε θα προχωρήσει στο επόμενο στάδιο της κατακτημένης ταυτότητας. Στην ύστερη εφηβική ηλικία, από 20-21 ετών, ένα ποσοστό 40% των ατόμων έφταναν στην κατάκτηση της ταυτότητας. Ενώ στην ηλικία των 24 ετών το 55% των ανδρών είχαν φτάσει στην κατακτημένη ταυτότητα.

Σχήμα 2. Τα ευρήματα του Meilman (Wayne, 2008)

Οι Bosma και Kunnen (2001), θεωρούν ότι ο έφηβος δεν περνάει από τη μία κατηγορία ταυτότητας στην άλλη με συγκεκριμένη σειρά, όπως υποστήριζαν οι Marcia και Meilman. Επίσης, είναι πιθανό, έφηβοι με δοτή ή κατακτημένη ταυτότητα, κάποια στιγμή να επανέλθουν στην κατώτερη κατηγορία της διάχυτης ταυτότητας. Τα ζητήματα της ταυτότητας επανεμφανίζονται σε διάφορες φάσεις της ζωής του ανθρώπου και τα άτομα

πιθανόν να μετακινούνται μπρος και πίσω, στις διαφορετικές κατηγορίες ταυτότητας, καθώς δοκιμάζουν διαφορετικούς ρόλους, σχέσεις, περιβάλλοντα και προκλήσεις (Kroger, 2000).

Η συνεχής πορεία διαμόρφωσης της ταυτότητας και τα διαφορετικά στυλ ταυτότητας

Κατά τον Waterman (1988), οι τέσσερις κατηγορίες ταυτότητας του Marcia, δεν αποτελούν μια ξεκάθαρη αναπτυξιακή πορεία που ακολουθούν οι περισσότεροι έφηβοι ή νέοι ενήλικες. Μπορούν όμως εύλογα να θεωρηθούν, ως τέσσερις διαφορετικές προσεγγίσεις που αξιοποιούν τα νεαρά άτομα, στη πορεία διαμόρφωσης της προσωπικής τους ταυτότητας. Η πορεία αυτή εξαρτάται από την κουλτούρα αλλά και την προσωπικότητα των νέων. Επομένως, δεν μπορούμε να λέμε, ότι ένα νεαρό άτομο που βρίσκεται στην κατηγορία της δοτής ταυτότητας, δεν έχει διαμορφώσει ταυτότητα. Έχει ταυτότητα αλλά αυτή η ταυτότητα έχει υιοθετηθεί από γονικές ή άλλες κοινωνικές μορφές εξουσίας, χωρίς καμία διερεύνηση.

Ο Berzonsky (1989) πρότεινε ένα μοντέλο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, στο οποίο οι τέσσερις κατηγορίες του Marcia, ουσιαστικά, αποτελούσαν διαφορετικά προσωπικά «στυλ» για την επίλυση προβλημάτων και τη λήψη αποφάσεων. Προϋπόθεση για την επιτυχημένη διαμόρφωση της ταυτότητας είναι η ενεργητική συμμετοχή του ατόμου, στις επιλογές που σχετίζονται με την ταυτότητα, διαμορφώνοντας και δοκιμάζοντας υποθέσεις για τον εαυτό του, με έναν ορθολογικό και νηφάλιο τρόπο (Grotevant, 1987).

Ο Berzonsky (2004) εισήγαγε τα «στυλ ταυτότητας» για να δείξει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο επεξεργάζεται, οργανώνει, αξιοποιεί και αναθεωρεί πληροφορίες που αφορούν τον εαυτό του. Πρότεινε τρία στυλ ταυτότητας που είναι: 1) το πληροφοριακό, 2) το κανονιστικό και 3) το διάχυτο/αποφευκτικό στυλ. Ένα άτομο με πληροφοριακό στυλ ταυτότητας θα διερευνήσει ενεργά, θα δημιουργήσει και θα διατηρήσει ευέλικτες δεσμεύσεις, θα αναζητήσει και θα αξιοποιήσει τις σχετικές πληροφορίες για τον εαυτό του όταν κληθεί να κάνει σημαντικές επιλογές στη ζωή του. Άτομα με κανονιστικό στυλ ταυτότητας, θα αποφύγουν να ασχοληθούν με πληροφορίες που πιθανόν να συγκρουστούν με τις αντιλήψεις για τον εαυτό τους, θα στραφούν προς τα πρόσωπα εξουσίας του περιβάλλοντός τους, δεν θα διερευνήσουν σε έκταση και βάθος, θα συμμορφωθούν με τις προσδοκίες των άλλων ατόμων ή ομάδων αναφοράς, θα αναπτύξουν και θα προσκολληθούν σε δογματικές δεσμεύσεις και μόνιμες αντιλήψεις για τον εαυτό τους. Τέλος, τα άτομα με διάχυτο/αποφευκτικό στυλ ταυτότητας χαρακτηρίζονται από την τάση αποφυγής επιλογών σχετικών με την ταυτότητά τους και από την κατά περίπτωση αντιμετώπιση της ζωής. Η επιλογή από το άτομο, ενός από τα τρία στυλ ταυτότητας, φαίνεται ότι έχει σχέση με τις προθέσεις, τις απαιτήσεις και τα κίνητρα που παρέχει το περιβάλλον.

Τα στυλ ταυτότητας του Berzonsky συνδέονται στενά με τις κατηγορίες ταυτότητας του Marcia. Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι το πληροφοριακό στυλ συνδέεται με το μορατόριουμ και την κατακτημένη ταυτότητα. Το κανονιστικό στυλ είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δοτή ταυτότητα ενώ το διάχυτο/αποφευκτικό στυλ σχετίζεται με τη διάχυτη ταυτότητα (Adams et al., 2006; Krettenauer, 2005).

Σύμφωνα με τον Berzonsky (2011), η δυναμική της οικογένειας του ατόμου επηρεάζει και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το στυλ ταυτότητας που επιλέγει. Από την άλλη πλευρά, το στυλ ταυτότητας που επιλέγει το νεαρό άτομο επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο

αντιμετωπίζει και συμπεριφέρεται στις διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνομηλικούς και με το περιβάλλον του, γενικότερα. Αυτό συμβαίνει γιατί αυτά τα στυλ ταυτότητας αντιπροσωπεύουν διαφορετικές στρατηγικές επεξεργασίας των πληροφοριών της κοινωνικής πραγματικότητας, στην οποία ανήκει το άτομο.

Κατά τον Waterman (1988), η κατηγορία ταυτότητας, στην οποία ανήκει ο έφηβος, εξαρτάται πολύ περισσότερο από κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, από όσο είχε υποθέσει ο Marcia (1966). Οι Munro και Adams (1977) βρήκαν σε έρευνα τους ότι οι φοιτητές που σπούδαζαν σε πανεπιστήμια είχαν περισσότερες πιθανότητες από νέους που δούλευαν με πλήρη απασχόληση, να βρίσκονται σε μία περίοδο μορατόριουμ σε ότι αφορά τη θρησκευτική και πολιτική τους ιδεολογία. Αυτό μπορεί να συμβαίνει γιατί ο χρόνος μέσα στο πανεπιστήμιο παρέχει στα άτομα περισσότερες ευκαιρίες για διερεύνηση και προβληματισμό από ότι ο εργασιακός χώρος.

Οι Adams κ.ά., (2006) τονίζουν ότι τα ζητήματα ταυτότητας, δεν επιλύονται απόλυτα κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Είναι όμως αξιόλογο το γεγονός ότι οι έφηβοι εμφανίζουν σημαντική πρόοδο στη διαμόρφωση της ταυτότητας. Οι έφηβοι με κατακτημένη ταυτότητα είναι ψυχολογικά πιο υγιείς από τους εφήβους των υπόλοιπων κατηγοριών. Για παράδειγμα, τα άτομα αυτά φτάνουν σε υψηλότερα επίπεδα επιτυχίας και κοινωνικών σχέσεων. Επομένως, η κατηγορία της ταυτότητας, στην οποία ανήκει ο έφηβος, έχει σημαντικές συνέπειες στην ποιότητα της προσαρμογής του στο περιβάλλον και στις σχέσεις του με τους άλλους. Από την άλλη πλευρά, τονίζουν τον σημαντικό ρόλο της συμπεριφοράς και της σχέσης των γονέων με τον έφηβο, στο είδος ταυτότητας που θα υιοθετήσει. Σημαντικοί παράγοντες μέσα στην οικογένεια οδηγούν τους έφηβους σε διαφορετικές κατηγορίες ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Waterman (1982), έφηβοι με κατακτημένη ταυτότητα ή μορατόριουμ, συνήθως, έχουν πιο στοργικούς γονείς και είναι άτομα με δική τους προσωπικότητα και απόψεις. Έφηβοι με δοτή ταυτότητα έχουν πολύ στενές σχέσεις με αυταρχικούς γονείς, ενώ όσοι έχουν διάχυτη ταυτότητα τείνουν να έχουν απόμακρες σχέσεις με αδιάφορους γονείς.

Κοινωνικές επιρροές στη διαμόρφωση της ταυτότητας. Ο ρόλος των γονέων και των συνομηλικών

Η είσοδος στην εφηβεία συνήθως σηματοδοτεί την αρχή μιας σειράς ραγδαίων βιολογικών, προσωπικών και διαπροσωπικών αλλαγών. Μέσα από σημαντικές σωματικές αλλαγές, κατά την εφηβική ανάπτυξη, ο έφηβος αρχίζει να παίρνει τη μορφή του ενήλικου ατόμου. Οι γνωστικές ικανότητες των έφηβων ενισχύονται αφού αποκτούν την ικανότητα της γρήγορης και αποτελεσματικής επεξεργασίας των πληροφοριών. Στον κοινωνικό τομέα, αυτή η χρονική περίοδος συνδέεται με μια αλλαγή στη φύση των σχέσεων των νεαρών εφήβων με τους άλλους, καθώς αυξάνεται η σημασία και η αξία που αποδίδουν τα νεαρά άτομα στις σχέσεις με τους συνομηλικούς (Youniss, 1980). Αλλάζουν οι σχέσεις με τους γονείς τους. Οι έφηβοι περνούν όλο και λιγότερο χρόνο μαζί τους. Οι Montemayor & Eisen (1977) υποστηρίζουν ότι τα πρώτα εφηβικά χρόνια αυξάνονται σημαντικά οι προστριβές με τους γονείς τους ενώ οι σχέσεις οικειότητας μαζί τους αρχίζουν να εξασθενούν. Εντούτοις, η συναισθηματική προσκόλληση στους γονείς παραμένει δυνατή και εξακολουθούν να αποτελούν σημαντική πηγή στήριξης. Ακόμη και όταν ο έφηβος γίνεται περισσότερο αυτόνομος, χρειάζεται τους γονείς του να του παρέχουν μία σημαντική ασφαλή ψυχολογική βάση (Bee, 1999). Είναι λοιπόν σημαντικό να τονισθεί ότι και οι δύο αυτές πηγές κοινωνικής

υποστήριξης, η οικογένεια και οι συνομήλικοι, επηρεάζουν εξίσου την διαμόρφωση της ταυτότητας (Para, 2008).

Η οικογενειακή υποστήριξη στην απόκτηση της ταυτότητας

Οι σχέσεις προσκόλλησης και η ποιότητα της συναισθηματικής σχέσης γονέων - παιδιών είναι πολύ σημαντικά θέματα στα οποία επικεντρώνεται η μελέτη για την επιρροή των γονέων στην ανάπτυξη της ταυτότητας του εφήβου. Σύμφωνα με τη θεωρία της προσκόλλησης του Bowlby (1969, 1988), τα βρέφη διαμορφώνουν εσωτερικά μοντέλα εργασίας των σχέσεων και των ενεργειών βασισμένα στην εμπειρία τους με τα άτομα που τα φροντίζουν. Όταν τα άτομα που φροντίζουν το βρέφος ανταποκρίνονται άμεσα στις ανάγκες του, τότε η προσκόλληση παρέχει μία ασφαλή βάση και προάγει τη διερεύνηση και την ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού (Hall & Brassard, 2008).

Τόσο η θεωρία της προσκόλλησης όσο και οι θεωρίες διαμόρφωσης της ταυτότητας (Erikson, 1968. Marcia 1966, 1976), τονίζουν τη σημασία της διερεύνησης νέων πραγμάτων. Η ασφαλής προσκόλληση που χαρακτηρίζεται από την ευαισθησία, τη ζεστασιά και τη σταθερότητα, επιτρέπει την μεγαλύτερη διερεύνηση, τόσο στα μικρά παιδιά όσο και στους εφήβους. Η αίσθηση αποδοχής και ελευθερίας που παρέχει ο ασφαλής δεσμός στον έφηβο, τού επιτρέπει να δοκιμάσει νέους ρόλους και εναλλακτικές ταυτότητες. Μετά από μία περίοδο επαρκούς διερεύνησης, ο έφηβος είναι σε θέση να πάρει υπεύθυνες αποφάσεις και να κάνει τις προσωπικές του επιλογές γνωρίζοντας ότι οι γονείς του στηρίζουν αυτές τις επιλογές του. Όταν οι γονείς ενθαρρύνουν την ανάγκη του για ανεξαρτησία και αυτονομία ενώ ταυτόχρονα είναι πρόθυμοι να τον στηρίξουν στα προβλήματα και τις αποτυχίες της ζωής, τότε ο έφηβος διαμορφώνει μια ικανοποιητική ταυτότητα (Beyers & Goossens, 2008).

Αρκετοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι οικογένειες παρέχουν τη βάση για τις πεποιθήσεις και τις αξίες που κατέχει ένα άτομο (Bosma & Kunen, 2001). Οι έφηβοι εκτίθενται στα συστήματα πεποιθήσεων των γονέων τους και των άλλων μελών της οικογένειας. Χρησιμοποιούν λοιπόν, αυτές τις αξίες ως σημείο αφετηρίας για τη διερεύνηση των πεποιθήσεών τους. Στη περίπτωση του εφήβου με δοτή ταυτότητα, όπου δεν υπάρχει ενεργητική διερεύνηση των εναλλακτικών επιλογών, η οικογένεια μπορεί να είναι η μόνη πηγή αρχών και αξιών (Para, 2008).

Αρκετοί έφηβοι με διάχυση ταυτότητας νιώθουν ότι έχουν απορριφθεί ή παραμεληθεί από τους γονείς τους και βρίσκονται σε απόσταση από αυτούς (Archer, 1994). Στις οικογένειες αυτών των εφήβων, ο πατέρας συχνά απουσιάζει, λόγω χωρισμού ή διαζυγίου. Ένας έφηβος με διάχυτο/αποφευκτικό στυλ ταυτότητας, σύμφωνα με τον Berzonsky (2004), έχει βρεθεί ότι συνδέεται με γονεϊκές πρακτικές που παρέχουν ελλιπή καθοδήγηση, αυξημένη ανεκτικότητα, ανύπαρκτο έλεγχο της συμπεριφοράς, χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής υποστήριξης και έκφρασης καθώς και περιορισμένη επικοινωνία (Dunkel et al., 2008).

Από την άλλη πλευρά, έφηβοι με δοτή ταυτότητα είναι συνήθως κοντά στους υπερπροστατευτικούς γονείς τους και φοβούνται την απόρριψη τους. Οι γονείς τους επιδεικνύουν παρεμβατικότητα και κτητικότητα προς το παιδί και συνήθως αναλαμβάνουν κυρίαρχο ηγετικό ρόλο μέσα στην οικογένεια. Εκφράζουν χαμηλού επιπέδου συναισθήματα και επιδεικνύουν ελάχιστη ενθάρρυνση στα παιδιά τους, ώστε να αποκτήσουν μία διαφοροποιημένη και προσωπική ταυτότητα. Αντίθετα, υπάρχουν ενδείξεις ισχυρών πιέσεων για συμμόρφωση του εφήβου με τις οικογενειακές αξίες (Gulotta et al., 1999). Αυτοί οι έφηβοι πιθανόν να μην αμφισβητήσουν ποτέ τη γονεϊκή κυριαρχία και ίσως να

μην νιώσουν την ανάγκη να χτίσουν μία ξεχωριστή και διαφορετική ταυτότητα. Παρόμοια, το κανονιστικό στυλ ταυτότητας ενός νεαρού ατόμου συνδέεται, σύμφωνα με τον Berzonsky (2004), με την έντονη οικογενειακή συνοχή, με καθοδηγητικές γονεϊκές πρακτικές που συχνά όμως είναι εξουσιαστικές και με στενές συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Οι έφηβοι που βρίσκονται στη κατάσταση του μορατόριουμ και όσοι έχουν αποκτήσει κατακτημένη ταυτότητα φαίνεται πως έχουν μία σταθερή βάση αγάπης και στοργής στο σπίτι συνδυασμένη με την ελευθερία να είναι άτομα με δικά τους δικαιώματα (Grotevant & Cooper, 1998). Σε οικογενειακές συζητήσεις αυτοί οι έφηβοι βιώνουν μία αίσθηση αμοιβαίου σεβασμού με τους γονείς τους ενώ ταυτόχρονα νιώθουν την ελευθερία να διαφωνήσουν μαζί τους. Τα αγόρια σε μορατόριουμ, αγωνίζονται να διαχωρίσουν τον εαυτό τους από τη μητέρα τους. Στις οικογένειες αυτών των νέων ενθαρρύνεται η αυτονομία και η αυτοέκφραση καθώς επίσης και οι ατομικές διαφορές στον τρόπο έκφρασης και στη συμπεριφορά (Gulotta et al., 1999). Κατά τον Berzonsky (2004), το πληροφοριακό στυλ ταυτότητας του εφήβου συνδέεται με υποστηρικτικές γονεϊκές πρακτικές που είναι αυστηρές όταν κρίνεται αναγκαίο.

Ο δημοκρατικός και γεμάτος στοργή τρόπος ανατροφής, που βοηθάει τα παιδιά να αποκτήσουν μία ισχυρή αίσθηση εαυτού, σχετίζεται άμεσα με μία υγιή, ικανοποιητική κατάκτηση της ταυτότητας κατά την εφηβεία. Οι νέοι με κατακτημένη ταυτότητα προέρχονται από οικογένειες στις οποίες η επιβράβευση είναι συχνή, ο γονεϊκός έλεγχος είναι ελάχιστος και έχει αναπτυχθεί ασφαλής δεσμός μεταξύ του παιδιού και των γονέων (Kroger & Haslett, 1988).

Η ανάπτυξη της ταυτότητας φαίνεται ότι επηρεάζεται από το συνδυασμό δύο παραγόντων: της συναισθηματικής στοργής/προσκόλλησης και της ανεξαρτησίας του ατόμου από τους γονείς (Levesque, 2011). Η ψυχολόγος Diana Baumrind (1978) εντόπισε τρεις διαφορετικούς τύπους γονέων που έχουν ερευνηθεί εκτενώς: τον αυταρχικό, τον ανεκτικό και τον αυθεντικό ή δημοκρατικό.

Οι αυταρχικοί γονείς χρησιμοποιούν αυστηρό και σκληρό έλεγχο για να ενθαρρύνουν την αδιαμφισβήτητη υπακοή των νέων. Η επικοινωνία και η στοργή είτε δεν χρησιμοποιούνται καθόλου είτε εφαρμόζονται με φειδώ. Οι γονείς αυτοί είναι απαιτητικοί. Θέτουν κανόνες και περιορισμούς με τους οποίους προσπαθούν να ελέγξουν τη συμπεριφορά των παιδιών τους. Οι έφηβοι αυτών των οικογενειών γίνονται παθητικοί, εξαρτημένοι, έχουν λιγότερη αυτοεκτίμηση, λιγότερη δημιουργικότητα και λιγότερες κοινωνικές εμπειρίες από άλλους συνομήλικους. Ως αποτέλεσμα, δεν αναζητούν εναλλακτικούς ρόλους και ταυτότητες και συνήθως αναπτύσσουν δοτή ταυτότητα (Baumrind, 1991).

Οι ανεκτικοί γονείς βασίζονται σε στρατηγικές από τις οποίες απουσιάζει οποιοσδήποτε έλεγχος ή απαίτηση. Οι έφηβοι αυτοί είναι λιγότερο αυτόνομοι, διερευνητικοί και έχουν μικρότερο αυτοέλεγχο. Με την πλήρη απουσία ελέγχου και την ανεξέλεγκτη ελευθερία επιλογών, οι γονείς αυτής της κατηγορίας προωθούν τη διάχυτη ταυτότητα (Νόβα-Καλτσούνη & Μακρή-Μπότσαρη, 2000).

Τέλος, οι αυθεντικοί γονείς χρησιμοποιούν σταθερό έλεγχο για να εφαρμόσουν με συνέπεια τους κανόνες. Αυτοί οι γονείς αναμένουν τόσο την αυτονομία και ανεξαρτησία όσο και την πειθαρχία από τα παιδιά τους (Werner-Wilson, 2001). Χρησιμοποιούν τον λόγο για να συνενώσουν τους εφήβους και αποδίδουν αμοιβές και τιμωρίες που σχετίζονται απόλυτα με τη συμπεριφορά του εφήβου (Gulotta et al., 1999). Ενθαρρύνουν την

επικοινωνία, είναι στοργικοί και αποδέχονται τα παιδιά τους. Επίσης, επιτρέπουν στα παιδιά να συμμετέχουν σε διαδικασίες επιλογής αποφάσεων. Με όλους αυτούς τους τρόπους ενθαρρύνουν την απόκτηση της κατακτημένης ταυτότητας. Οι έφηβοι που μεγαλώνουν σε δημοκρατικές οικογένειες διακρίνονται από ανεξαρτησία, υπευθυνότητα, αυτοέλεγχο, δημιουργικότητα και εξαιρετικές ικανότητες στις κοινωνικές σχέσεις (Steinberg & Sheffield-Morris, 2001).

Συμπερασματικά, οι μορφές κοινωνικοποίησης που χρησιμοποιούν οι γονείς προς τα παιδιά τους επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον τύπο της ταυτότητας που θα αναπτύξουν οι έφηβοι. Ο διάλογος, η ουσιαστική επικοινωνία, η στοργή των γονέων είναι βασικά χαρακτηριστικά που ενθαρρύνουν τον έφηβο να νιώσει ανεξαρτησία και το αίσθημα της ελευθερίας που θα του επιτρέψει να διερευνήσει εναλλακτικές επιλογές που θα γνωρίσει μέσα από τις συναλλαγές του με τους συνομηλίκους και να δεσμευτεί διαμορφώνοντας μία ικανοποιητική προσωπική ταυτότητα.

Ο ρόλος των συνομηλίκων στη διαμόρφωση της ταυτότητας

Οι γονείς συνήθως ανησυχούν ότι τα παιδιά τους, στην ηλικία της εφηβείας, θα «πέσουν» στην λάθος παρέα συνομηλίκων και θα πειστούν από αυτούς να υιοθετήσουν συμπεριφορές που είναι αυτοκαταστροφικές ή να εναντιωθούν κατά των γονέων τους. Πόση επιρροή όμως έχουν οι συνομηλίκους στους εφήβους και στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους; Η πίεση των συνομηλίκων κάνει τους εφήβους να υιοθετήσουν στάσεις και συμπεριφορές που αποδοκιμάζουν οι γονείς τους (Rathus, 2011);

Παρόλο που πολλές φορές η οικογένεια προσφέρει ικανοποιητική υποστήριξη στο άτομο, οι οικογενειακές σχέσεις δεν παράγουν πάντα το επιθυμητό θετικό αποτέλεσμα. Όταν αυτές οι συναλλαγές αποτελούν αδύναμες πηγές υποστήριξης πιθανόν να μειώσουν την ικανότητα του ατόμου να αντιμετωπίζει προκλήσεις (Dubois et al., 2002). Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι σχέσεις με τους συνομηλίκους μπορεί να γίνουν σημαντικές πηγές υποστήριξης.

Με την έλευση της εφηβείας, οι έφηβοι περνούν όλο και πιο πολύ χρόνο έξω από το σπίτι και στρέφονται όλο και περισσότερο στην ομάδα των συνομηλίκων, ενώ μειώνεται ο χρόνος τον οποίον περνούν με τους γονείς τους. Έχουν ανάγκη από περισσότερο προσωπικό χρόνο και αυτό έχει ως συνέπεια να αλλάξουν οι σχέσεις με την οικογένεια. Παρόλο που αυτή η αλλαγή οδηγεί σε μεγαλύτερη ανεξαρτησία ταυτόχρονα οδηγεί σε λιγότερο στενές και αποκλειστικές σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιών (Wolfe & Mash, 2006).

Οι Piaget (1932) και Sullivan (1953) υποστήριξαν ότι η αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους παίζει σημαντικό ρόλο στην απόκτηση ταυτότητας (Bagwell & Schmidt, 2011). Σύμφωνα με τον Erikson (1968) η διαμόρφωση της ταυτότητας και ο επαναπροσδιορισμός του κοινωνικού κόσμου από τον έφηβο αλληλοσυνδέονται. Η ταυτότητα διαμορφώνεται στο πλαίσιο των στενών σχέσεων με τους συνομηλίκους (Kerpelman & Pittman, 2001).

Οι σχέσεις με τους συνομηλίκους εξυπηρετούν σημαντικές λειτουργίες για τους εφήβους, ιδίως την διερεύνηση επιλογών και αξιών και την διευκόλυνση της ανεξαρτησίας από τις οικογένειές τους (Hartup, 1993). Όταν το δίκτυο των συνομηλίκων είναι υποστηρικτικό, προωθεί την απόκτηση ικανοποιητικής προσωπικής ταυτότητας από τον έφηβο και ταυτόχρονα αναστέλλει την απόκτηση δοτής ταυτότητας (Hall & Brassard, 2008). Η

διαμόρφωση της ταυτότητας και το πλαίσιο των συνομηλικών πιθανότατα επηρεάζουν, αμοιβαία, το ένα το άλλο (Bosma & Kunnen, 2001).

Η έρευνα δείχνει ότι η ποιότητα της φιλίας επηρεάζει τον αντίκτυπο της σχέσης με τους συνομηλικούς στο άτομο (Bagwell & Schmidt, 2011). Υψηλής ποιότητας φιλίες μπορεί να ενισχύσουν την ανάπτυξη των παιδιών. Τέτοιου είδους φιλίες χαρακτηρίζονται από πίστη, εμπιστοσύνη, και οικειότητα. Σύμφωνα με τον Berndt (2004) αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά στις φιλίες συνδέονται με μεγάλη σχολική συμμετοχή, με θετικές σκέψεις για την κοινωνική αποδοχή και υψηλή αυτοεκτίμηση. Η μεγαλύτερη συμμετοχή στο σχολείο και σε άλλες κοινωνικές δραστηριότητες προωθεί τη διερεύνηση της ταυτότητας σε ένα άτομο. Εκτίθεται σε ποικίλες ιδέες και έχει περισσότερες ευκαιρίες να αξιολογήσει τις πεποιθήσεις του, γεγονός που ενθαρρύνει την κατάκτηση της ταυτότητας (Para, 2001).

Οι έφηβοι αναζητούν ομάδες συνομηλικών με τα μέλη των οποίων ταιριάζουν. Η είσοδος ή η έξοδος από αυτές τις ομάδες επηρεάζει την ταυτότητα τους. Μέσα στις ομάδες αυτές γνωρίζουν πολλές διαφορετικές οπτικές γωνίες και εμπειρίες, πρότυπα ρόλων και ευκαιρίες για διερεύνηση. Αυτές οι εμπειρίες επαρκούς διερεύνησης είναι εξαιρετικά χρήσιμες προκειμένου το άτομο να δεσμευτεί σε συγκεκριμένες πεποιθήσεις, αξίες και στόχους στη ζωή του και να αποκτήσει μία ολοκληρωμένη προσωπική ταυτότητα. Οι έφηβοι προσπαθούν να ταιριάζουν με τους συνομηλικούς τους. Συνήθως, υιοθετούν παρόμοιες πεποιθήσεις και αρχές με τους φίλους τους. Συχνά, το νεαρό άτομο διαμορφώνει την ταυτότητά του σε σχέση με τις συμπεριφορές των φίλων του (Para, 2001). Το πλαίσιο των συνομηλικών επηρεάζει άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά τους εφήβους. Για παράδειγμα, μπορεί να επιδράσει θετικά στη σχολική επίδοση αλλά να ενισχύσει την παραβατικότητα. Οι έφηβοι που καπνίζουν, που πίνουν, που παίρνουν ναρκωτικά συνήθως έχουν φίλους που επίσης υιοθετούν αυτές τις συμπεριφορές.

Άτομα με διάχυτη ταυτότητα συχνά επιλέγουν φίλους που αντανακλούν συγκεκριμένες απόψεις και αξίες οι οποίες είναι παρόμοιες με τις δικές τους. Στην περίπτωση αυτή τα άτομα δεν έχουν εναλλακτικές επιλογές και πιθανόν να μην αισθανθούν την ανάγκη να εμπλουτίσουν και να διευρύνουν τη δική τους ταυτότητα. Γι αυτό και τα άτομα με διάχυτη ταυτότητα αλλάζουν εύκολα γνώμη και δεν δεσμεύονται εύκολα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να δέχονται και να συμφωνούν με αυτό που θέλει κάθε φορά η πλειοψηφία (Para, 2008).

Διάφοροι παράγοντες επηρεάζουν την δεκτικότητα των εφήβων στην επίδραση των συνομηλικών. Η προσωπικότητα του ατόμου, η ηλικία του και ο τύπος της οικογένειάς του είναι τρεις από τους βασικότερους παράγοντες. Οι αυθεντικοί γονείς φαίνεται να αποθαρρύνουν την αρνητική επιρροή των ομηλικών, ενώ οι αυταρχικοί και οι ανεκτικοί γονείς φαίνεται ότι την ενθαρρύνουν (Rathus, 2011).

Μία σειρά από μελέτες συνδέουν τις κακές σχέσεις συνομηλικών στην παιδική ηλικία με την κακή σχολική προσαρμογή, την ψυχική υγεία, τη μοναξιά και την προβληματική συμπεριφορά αργότερα στην παιδική ηλικία και την εφηβεία. Τα άτομα που δεν έχουν θετικές συναλλαγές με συνομηλικούς συχνά εμφανίζουν υψηλά επίπεδα συγκρούσεων και συνήθως υποκινούνται από ιδιοτέλεια (Berndt, 2004). Αυτά τα άτομα συνήθως παραμένουν στη δοτή ταυτότητα, επειδή δεν έχουν καμία επιθυμία να εξετάσουν εναλλακτικές επιλογές σχετικά με τις πεποιθήσεις τους. Λαμβάνουν υπόψη μόνο τις δικές τους απόψεις και δεν εκτιμούν τις αξίες των άλλων ανθρώπων. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει με εκείνους που έχουν θετικές διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνομηλικούς (Para, 2008).

Οι συνομηλικοί λειτουργούν ως πρότυπα εναλλακτικών επιλογών και ποικιλίας αποφάσεων. Κάποιοι ερευνητές έχουν προχωρήσει τόσο, ώστε να υποθέσουν ότι οι συναλλαγές με τους συνομηλικούς και οι φιλίες είναι οι πιο σημαντικές σχέσεις ενός εφήβου κατά τη μετάβαση από τη παιδική ηλικία στην εφηβεία και την ενηλικίωση (Youniss, 1980). Οι Meeus και Dekonic (1995) βρήκαν ότι η ταυτότητα, όπως εκτιμήθηκε από τη μέτρηση της διερεύνησης και της δέσμευσης στα πεδία των σχέσεων, του σχολείου και της εργασίας ήταν περισσότερο επηρεασμένη από την υποστήριξη των συνομηλικών και ότι η γονεϊκή υποστήριξη είχε απλώς μία πρόσθετη θετική επίδραση. Η υπόθεση του Youniss, μετριάστηκε από τη δουλειά άλλων θεωρητικών και ερευνητών που εξέτασαν τη συνδυασμένη επιρροή των γονέων και των συνομηλικών. Οι Bosma και Kunnen (2001), υποστηρίζουν ότι οι έφηβοι συζητούν με τους συνομηλικούς θέματα όπως : με ποιον θα βγουν, αν πρέπει να χωρίσουν, αν θα πάνε ή όχι στο πανεπιστήμιο κ.α. Είναι περισσότερο πιθανό να στηριχθούν σε πρότυπα των συνομηλικών, όταν αυτά αφορούν σε θέματα όπως ρούχα, χτενίσματα, τρόπος ομιλίας και μουσική (Rathus, 2011). Οι Meeus et al. (2002), βρήκαν ότι η υπόθεση αυτή είχε ελάχιστη εμπειρική υποστήριξη. Ανακάλυψαν μάλιστα ότι οι σχέσεις με τους γονείς και οι σχέσεις με τους συνομηλικούς συνδέονταν με διαφορετικές περιοχές/τομείς της ταυτότητας. Βρήκαν ότι οι έφηβοι επηρεάζονται από τους γονείς τους, κυρίως, στον τομέα που αφορά το σχολείο. Επίσης, συμφωνούν με τους γονείς τους σε σοβαρά ζητήματα όπως ηθικές αρχές και μελλοντικά εκπαιδευτικά και επαγγελματικά σχέδια (Rathus, 2011). Φαίνεται, λοιπόν, πως η οικογένεια και οι συνομηλικοί ασκούν επίδραση στη διαμόρφωση της ταυτότητας του νεαρού ατόμου, αλλά σε διαφορετικούς τομείς.

Συμπεράσματα - Προτάσεις

Η διαμόρφωση της ταυτότητας από τον έφηβο αποτελεί ένα τεράστιο και πολύπλοκο έργο, ένα ζήτημα σφυρηλάτησης μιας σίγουρης, αποδεκτής, αποκλειστικής και ανθεκτικής ιδέας για τον εαυτό του. Ο έφηβος κάνει επιλογές και δεσμεύεται σε ότι αφορά τις σπουδές του, τη καριέρα του, την κοινωνική ζωή του, τις σχέσεις του και τις πολιτικές και θρησκευτικές αξίες του. Έφηβοι με μία συνεκτική και σαφώς καθορισμένη αίσθηση προσωπικής ταυτότητας έχουν ένα σταθερό σύνολο κανόνων και αξιών για να επιλύουν συγκρούσεις και να παίρνουν προσωπικές αποφάσεις (Grayson & Meilman, 2006).

Πρωταρχικός στόχος του άρθρου ήταν να εξετάσουμε κριτικά τις βασικές θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί σε σχέση με την πορεία διαμόρφωσης της ταυτότητας του εφήβου. Από την κριτική ανάλυση των θεωριών του Erikson, του Marcia, του Meilman και του Berzonsky και τη σύγκρισή τους με βασικές θέσεις άλλων θεωρητικών, προκύπτει ότι: Η επίτευξη μιας ολοκληρωμένης ταυτότητας είναι αποτέλεσμα επαρκούς διερεύνησης και περισυλλογή σχετικά με τις εναλλακτικές επιλογές. Οι έφηβοι χρειάζονται μία περίοδο ενεργητικής αυτοαναζήτησης και αυτοανακάλυψης. Κάποιοι έφηβοι περνούν κρίση ταυτότητας αλλά αυτό δεν συμβαίνει πάντα. Οι ατομικές και κοινωνικές διαφορές στις εμπειρίες των εφήβων καθορίζουν τα επίπεδα αυτής της σύγχυσης ρόλων. Οι βασικές κατηγορίες ταυτότητας είναι η διάχυτη, η δοτή ταυτότητα, το μορατόριουμ και η κατακτημένη ταυτότητα. Το άτομο δεν περνάει από τη μία κατηγορία ταυτότητας στην άλλη με συγκεκριμένη σειρά. Η ταυτότητα που διαμορφώνει το νεαρό άτομο υπόκειται σε αλλαγές και μετασχηματισμούς στη πορεία της ενήλικης ζωής. Αυτοί οι μετασχηματισμοί οφείλονται στις αναπτυξιακές αλλαγές του ατόμου σε όλους τους τομείς και στις συναλλαγές του με το περιβάλλον, καθώς δοκιμάζουν

διαφορετικούς ρόλους, σχέσεις, περιβάλλοντα και προκλήσεις. Επομένως, αυτές οι κατηγορίες ταυτότητας στην ουσία αποτελούν διαφορετικά προσωπικά «στυλ» για την επίλυση προβλημάτων και τη λήψη αποφάσεων. Προϋπόθεση για την επιτυχημένη διαμόρφωση της ταυτότητας είναι η ενεργητική συμμετοχή του ατόμου, στις επιλογές που σχετίζονται με την ταυτότητα.

Ένας δεύτερος στόχος του άρθρου ήταν και να αναλυθούν οι τρόποι με τους οποίους η οικογένεια και οι συνομήλικοι στηρίζουν ή αποθαρρύνουν τον έφηβο σε αυτήν την πορεία. Η οικογένεια και οι συνομήλικοι αποτελούν τα δύο σημαντικότερα πλαίσια στήριξης των εφήβων στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν την προσωπική τους ταυτότητα. Η οικογένεια και οι συνομήλικοι ασκούν επίδραση στη διαμόρφωση της ταυτότητας του νεαρού ατόμου, αλλά σε διαφορετικούς τομείς. Οι ουσιαστικές συναισθηματικές σχέσεις, η επικοινωνία, ο σεβασμός και η αποδοχή, η ενθάρρυνση και η αγάπη, στα πλαίσια της οικογένειας, εξασφαλίζουν συναισθηματική επάρκεια και ωριμότητα στον έφηβο. Παρόλο που οι γονείς παραμένουν σημαντικά πρόσωπα, κατά την εφηβεία, οι συναλλαγές με τους συνομηλικούς αποκτούν ιδιαίτερη σημασία σε αυτήν την περίοδο ανάπτυξης. Η διαμόρφωση ταυτότητας και η ομάδα των συνομηλικών είναι αλληλένδετα στοιχεία κατά την εφηβεία και επηρεάζουν αμοιβαία το ένα το άλλο. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι συνομήλικοι μπορούν να επηρεάσουν ή και να πιέσουν τον έφηβο να υιοθετήσει στάσεις και συμπεριφορές που αποδοκιμάζουν οι γονείς του ή να εναντιωθεί στους γονείς του. Το κατά πόσο δεκτικός είναι ο έφηβος στην επίδραση των συνομηλικών εξαρτάται από την προσωπικότητα του ατόμου, από την ηλικία του και από τον τύπο της οικογένειάς του. Το αυθεντικό και υποστηρικτικό περιβάλλον κοινωνικοποίησης στην οικογένεια είναι αυτό που θα προστατέψει τον νέο από τις αρνητικές επιρροές των συνομηλικών στην πορεία απόκτησης της προσωπικής του ταυτότητας.

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας δείχνει ότι ο υποστηρικτικός ρόλος της οικογένειας και των συνομηλικών επηρεάζει το νεαρό άτομο στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης ταυτότητας. Κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, πιθανόν ένας από τους δύο αυτούς τύπους κοινωνικής υποστήριξης να γίνεται πιο σημαντικός από τον άλλο. Η περαιτέρω μελέτη των πιθανών αλλαγών στη σπουδαιότητα των δύο αυτών πλαισίων υποστήριξης θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον. Επίσης, θα είχε ενδιαφέρον να δούμε τον ρόλο της οικογένειας και των συνομηλικών στη διαμόρφωση της ταυτότητας σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

Από την βιβλιογραφική έρευνα προκύπτει ότι η κατακτημένη ταυτότητα και το μορατόριουμ είναι οι θετικοί τύποι ταυτότητας. Η δοτή και η διάχυτη ταυτότητα θεωρούνται αρνητικές. Μήπως όμως κάποια άτομα είναι ικανοποιημένα με τη δοτή ή τη διάχυτη ταυτότητα; Είναι πολύ σημαντικό να λαμβάνουμε υπόψη μας τις ατομικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα άτομα και να μην γενικεύουμε με ευκολία τα συμπεράσματα που προκύπτουν.

Τέλος, σε μελλοντικές έρευνες θα είχε ενδιαφέρον να δούμε κατά πόσο μπορεί να διαφέρει ο ρόλος του πατέρα από τον ρόλο της μητέρας στην διαμόρφωση της ταυτότητας των εφήβων παιδιών τους.

Αναφορές

- Adams, G., Berzonsky, M. & Keating, L. (2006). Psychosocial resources in first-year university students: The role of identity processes and social relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 81-91.
- Bagwell, C. L. & Schmidt, M. E. (2011). *Friendships in childhood & adolescence*. New York: Guilford Press.
- Baumrind, D. (1978). Parenting disciplinary patterns and social competence in children. *Youth and society*, 9, pp.239-276.
- Baumrind, D. (1991). Effective parenting during the early adolescent transition. In Cowan and A.M. Hetherington (eds.), *Family Transitions. Advances in family research series*. Hillsdale: Erlbaum.
- Bee, H. (1999). *The growing child, an applied approach*. New York: Longman.
- Benson, P., Scales, P., Hamilton, S., & Sesma, A., (2006). Positive youth development: Theory, research and applications. In W. Damon & R.M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology, Volume 1, Theoretical models of human development*. New York: Wiley.
- Berndt, T. J. (2004). Children's friendships: Shifts over a half-century in perspectives on their development and their effects. *Merrill-Palmer Quarterly*, 50, 206-223.
- Berzonsky, M. (2011). A social-cognitive perspective on identity construction. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research* (pp. 55–76). New York: Springer.
- Berzonsky, M. (1989). The Self as a Theorist: Individual Differences in Identity Formation. *International Journal of Personal Construct Psychology*, 2, pp.363-376.
- Berzonsky, Michael D. (2004). Identity style, parental authority, and identity commitment. *Journal of Youth and Adolescence*, 33 (3),213-220.
- Beyers, W. & Goossens, L. (2008). Dynamics of perceived parenting and identity formation in late adolescence. *Journal of adolescence*, 31, 165-184.
- Bosma, H. A., & Kunnen, E.S. (2001). Determinants and mechanisms in ego identity development: A review and synthesis. *Developmental Review*, 21, 39-66.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- DuBois, D. L., Burk-Braxton, C., Swenson, L. P., Tevendale, H. D., Lockerd, E. M., & Moran, B. L. (2002). Getting by with a little help from self and others: Self-esteem and social support as resources during early adolescence. *Developmental Psychology*, 36, 822-839.
- Dunkel, C., Papini, D., & Berzonsky, M. D. (2008). Explaining differences in identity styles: Possible role of personality and aspects of family functioning. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 8, 349-363.
- Durkin, K. (1995). *Developmental social psychology. From infancy to old age*. Oxford: Blackwell.
- Erikson, E. H. & Stone, I. (1959). *Identity and the life cycle. Selected papers*. New York: International Universities Press.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth, and crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1980). *Identity and the life cycle (originally published 1959)*. New York: Norton.
- Eysenck, M.(2000). *Psychology: A student's handbook*. USA:Taylor & Francis.
- Grayson, P. & Meilman, P. (2006). *College mental health practice*. New York: Taylor & Francis Group.
- Grotevant, H. D. & Cooper, C.R. (1998). Individuality and connectedness in adolescent development: Review and prospects for research in identity, relationships and contexts. In E. Skoe & A. von der Lippe (eds.), *Personality development in adolescence: A cross national and life span perspective*. London: Routledge.

- Grotevant, H. D. (1987). Toward a process model of identity formation. *Journal of Adolescent Research, 2*, 203–222.
- Gulotta, T. R., Adams G. R. & Markstrom C.A. (1999). *The Adolescent experience*. USA: Academic Press.
- Hall, S. P., & Brassard, M. R. (2008). Relational support as a predictor of identity status in ethnically diverse early adolescent sample. *Journal of early adolescence, 28*, pp. 92-114.
- Hartup, W.W. (1993). Adolescents and their friends. In B. Laursen (Ed.) *Close friendships in adolescence*, pp.3-22. San Francisco: Jossey-Bass.
- Hurrelman, K. & Hamilton, S. (1996). *Social problems and social contexts in adolescence*. New York: Hawthorne.
- Kerpelman, J. L., & Pittman, J. F. (2001). The instability of possible selves: identity processes within late adolescents' close peer relationships. *Journal of Adolescence, 24*, 491–512.
- Krettenauer, T. (2005). The role of epistemic cognition in adolescent identity formation: Further evidence. *Journal of Youth and Adolescence, 34*(3), 185-198.
- Kroger, J. & Haslett, S. J. (1988). Separation individuation and ego identity status in late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 7*, 59-80.
- Kroger, J. (1966). *Identity in adolescence: The balance between self and other (2nd edition)*. New York: Routledge & Kegan Paul.
- Kroger, J. (2000). *Identity development. Adolescence through adulthood*. Thousand Oaks: Sage.
- Levesque, R. G. (2011). *Encyclopedia of adolescence*. New York: Springer.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of personality and social Psychology, 5*, pp.551-558.
- Marcia, J. E. (1976). Identity six years after: A follow-up study. *Journal of Youth and Adolescence, 5*, 145-160.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp 159-187). New York : Wiley.
- Marcia, J. E. (1993). The status of the statuses. Research review in J. E. Marcia, A. S. Waterman, D. R. Matteson, S L. Archer & J. L. Orlofsky (Eds.), *Ego identity: A handbook for psychosocial research* (pp. 22-41). New York: Springer-Verlag.
- Marcia, J. E. (2002). Identity and psychosocial development in adulthood. *Identity, 2* (1), 7-28.
- Martin, C. & Fabes, R. (2009). *Discovering child development*. USA: Houghton Mifflin Company.
- Meeus, W., & Dekovic, M. (1995). Identity development, parental and peer support in adolescence: Results of a national Dutch survey. *Adolescence, 30*, 931-944.
- Meeus, W., Oosterwegel, A., & Vollebergh, W. (2002). Parental and peer attachment and identity development in adolescence. *Journal of Adolescence, 25*, 93-106.
- Meilman, P. (1979). Cross-sectional age changes in ego identity status during adolescence. *Developmental Psychology, 15*, 230-231.
- Montemayor, R. & Eisen, M. (1977). The development of self conceptions from childhood to adolescence. *Developmental Psychology, 13*, 314-319.
- Moshman, D. (2005). *Adolescent psychological development*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Munro. G. and Adarns. G. R.(1977). Ego identity formation in college students and working youth. *Developmental Psychology, 13*, p.p.523-524.
- Para, A. E. (2008). The Role of Social Support in Identity Formation: A Literature Review, *Graduate Journal of Counseling Psychology: Vol.1: Iss. 1*, Article 9.
- Rathus, S. A. (2011). *Childhood and Adolescence: Voyages in Development*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Schwartz, S. (2012). Identity around the world. *New directions for child and adolescent development, 138*, 4-5.
- Schwartz, S., Luyckx, K. & Vignoles, V. (2011). *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer.
- Shaffer, D. (2009). *Social and personality development (6th edition)*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Sigelman, C., Rider, E. (2009). *Life- Span human development*. Wadsworth: Cengage Learning.

- Sigelman, C., Rider, E. (2012). *Life- Span human development (8th edition)*. USA: Cengage Learning.
- Steinberg, L. & Sheffield-Morris, A. (2001). Adolescent development. *Annual review of psychology*, 52, pp. 83-110.
- Waterman, A. S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*, 18, 341-358.
- Waterman, A. S. (1988). Identity status theory and Erickson's theory: Communalities and differences. *Developmental Review*, 8, 185-208.
- Wayne, W. (2008). *Psychology: Themes & variations*. Wadsworth: Thomson Learning, Inc.
- Weinreich, P. (1986). The operationalisation of identity theory in racial and ethnic relations. In Rex, J. & Mason, D. *Theories of race and ethnic relations*. University of Cambridge: Press Syndicate.
- Werner-Wilson, R. J. (2001). *Developmental-Systemic Family Therapy with Adolescents*. New York: Haworth Press.
- Wolfe, D. & Mash, E. (2006). *Behavioral and emotional disorders in adolescents*. New York : Guilford Press.
- Youniss, J. (1980). *Parents and peers in social development*. Chicago: University of Chicago Press.
- Μακρή- Μπότσαρη, Ε. (2008). *Σύγχρονα προβλήματα εφηβείας. Παιδαγωγική επιμόρφωση εκπαιδευτικών του ΟΑΕΔ*. Αθήνα: ΕΚΠΑ-ΑΣΠΑΙΤΕ.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ., Μακρή-Μπότσαρη, Ε., & Τσιμπουκλή, Α. (2000). *Θέματα Εφηβείας (Μέρος Ι)*. Πάτρα: Ε.Α.Π.